

LAZA MORFOLÓGIAI SZERKEZETEK A MORDVINBAN

KERESZTES LÁSZLÓ

1. Felcserélhető sorrendű toldalékok: conditionalis (és conditionalis-coniunctivus): **E kundin-d'erani-d'erini-d'eravlin, M kundan-d'arani-d'arini-d'aravlin** 'ha fogok/fogtam/fognék/fogtam volna'

Az irodalmi nyelvekben a conditionalist és a conditionalis-coniunctivust a főige megkövesedett formája (Prt1Sg: E *kund-in*, M *kunda-ni*) + módjel (E *-d'era-*, M *-d'ara-*) + (időjel) + személyrag kombinációja alkotja. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a módjel önálló szóból degradálódott és agglutinálódott. A **t'erams*-ige alapjelentése 'akar, szándékszik, szeretne' lehetett. Ennek az igenek ma már csak egy képzős származéka él a mordvinban (E *t'eravtoms*, M *t'aravtoms* 'megpróbál, igyekszik').

Az *erza* nyelvjárásokban ezektől eltérő szerkezetek is vannak: pl. E nyj. CondPrs *šiman-d'eraj*, *šimat-d'eraj*, *šimi-d'eraj* 'ha iszom/iszol/iszik' ~ Prt *šimiñ-d'eraj*, *šimit-d'eraj*, *šims-d'eraj* 'ha ittam/ittál/ivott', Coni *šimivleñ-d'eraj* 'ha innék/ittam volna'. Ezekben az alakokban a főige ragozódik indicativus Prs-ben (és Prt-ban), továbbá coniunctivusban, és ehhez járul a személytelen partikulává kövült *-d'eraj*, ill. az ebből még tovább rövidült alakok (Jevszjev 1934/1963: 213–4). A két Prs konstrukció párhuzamosan, egymás mellett élt az E nyelvjárásokban (Jevszjev 1934/1963: 213), ugyanígy vannak párhuzamos alakok a tárgyas ragozás Prs-ében is: E *ramasa-d'eraj* ~ *ramiñ-d'erasa* 'ha megveszem azt' (Jevszjev 1934/1963: 241), a Prt-ban azonban Jevszjev kizárólagosan csak a partikulás alakot regisztrálja (1934/1963: 214, 241), és nem tesz említést a mai irodalmi alakok előzményéről: *šimiñ-d'eriniñ-d'eritl-d'erese!* – Ez a kétféle szerkezet fényt vet ennek az igemódnak a keletkezésére. Koljagyonkov a conditionalis kialakulását ige párokból magyarázza, úgy hogy a jelen vagy múlt idejű formákhoz ismétlésként, utólagos korrekcióként tették a **t'erams* megfelelő alakját: CondPrs **kundan-d'eran* 'fogok-szeretnék', **kundat-d'erat*, **kundaj-d'eraj*, Prt *kundiñ-d'eriniñ*, Coni **kundavlin-d'eravlin* stb. (Koljagyonkov 1948: 25–7). Ezt a magyarázatot fogadja el Bubrih (1953: 99–100) és Szerebrennyikov (1967: 168) is.

Van még a fentiekén kívül egy harmadik típusa is az E conditionalisnak, amely az északkeleti Nyizsnye-Pjana-i nyelvjárásokban fordul elő: CondPrs *kundan-žeraj*, *kundat-žeraj*, *kundi-žeraj*, Coni *kundavoliñ-žeraj*. A *žeraj* partikula egyéb változatai: *žera*, *žere*, *žerakoj* (Nagykin 1968: 119). Nagykin – Davidov (1963: 204) alapján – *đ* > *ž* hangváltozásról beszél, amely hosszas fonetikai átstrukturálódási folyamat révén jött létre. Nagykin tehát nem fogadja el Koljagyonkov hipotézisét a párhuzamosan ragozott alakokról, hanem igenévi alapot tesz föl: **kundaj-t'eran* 'fogás(t) próbálok', és ebből vezeti le a jelenlegi irodalmi formákat a következőképpen: **kundaj t'eran* > **kundaj d'eran* > **kundaj žeran* > *kundan žeraj* (Nagykin 1968: 122–3). Hangtanailag ez véleményem szerint elfogadhatatlan. Inkább analógiáról és téves regresszióról van

szó! Az igepár második tagját önállóan már nem használják, így önálló ige volta elhomályosodott, módjellé kezdett lefokozódni. Az agglutinálódás előrehaladásával az összetétel tagjai összeforrottak, kiváltképp azután, hogy a morfémahatáron állandó *-nd-* kapcsolat alakult ki. Vannak olyan nyelvjárások, amelyekben az eredeti *-nz-*, ill. *-ńz-* szekvencia (Px3Sg, Prt36Det) szibiláns tagja affrikálódott (*-nz-*, *-ńz-*), majd az affrikáta elemeire hullása után (*-ndz-*, *-ńdź-*) végül csak a zárelem maradt (*-nd-*, *-ńd-*) (vö. Keresztes 1987: 153–4). Téves regresszió révén így az eredeti *-ńd-*-t is *-ńz-*-vel pótolták, és a morfémahatáron kialakult a *zeraj* alak az említett nyelvjárásokban. Megjegyzendő, hogy az eredetileg zöngétlen szókezdlet a rövid formákban nem ment át ezen a változáson (*-ie*) (Nagykin 1968: 120). A magam részéről tehát inkább a Koljagyonkov-féle hipotézist fogadom el, minthogy a páros igék használata egyébként a Volga-Káma-vidék sajátossága (Bereczki 1983: 218), így volgai-finnugor és török nyelvek kölcsönhatása valószínűsíthető!

A *moksa* nyelvjárásokban a *-d'ära-* módjelként jelentkezik, partikula formájában nem: M CondPrs *sokańd'äran*, Prt *sokańd'ärah*, Coni *sokańd'äral'än* 'ha szántok/szántottam/szántanék/szántottam volna'.

A tagadó alakok az E-ban Prs-ben a tagadószóval képződnek: CondPrs *a šimiń-d'ėran* ~ *a kortan-d'ėraj*, Prt paradigma hiányzik Jevszejevnel (1934/1963: 264). A Coni-ban már itt is található párhuzamos alakok: E *a kortavleń-d'ėraj* ~ *avoleń korta(k)-d'ėraj* 'ha nem beszélnek/beszéltem volna' (Jevszejev 1934/1963: 265).

Különösen érdekes tagadó formák vannak a M-ban. A Prs és Prt szabályosan képződik *af* tagadószóval: CondPrs *af sokańd'äran* 'ha nem szántok', Prt *af sokańd'ärah* 'ha nem szántottam', bár az utóbbi paradigmában vannak párhuzamos formák is már a Prt-ra jellemző tagadó segédigével: CondPrt *ašəńližəń sokańd'ära*. Paasonen kresztomátiájában találtam olyan alakokat, amelyekben a tagadószó (*af*) az igető és a módjel között foglal helyet: CondPrs *pala-fi'äran*, Prt *pala-fi'ärah*, Coni *pala-fi'äral'än* 'ha nem csókolok/csókoltam/csókolnék/csókoltam volna' stb. (Paasonen 1909/1953: 012). Amikor érdeklődtem ez iránt az alak iránt, moksa-mordvin kollégám, O. Je. Poljakov azt mondta, hogy ilyenek már nincsenek. A szakirodalomban azonban határozottan állítják, hogy egyes délkeleti M nyelvjárásokban (Inszar-vidék, Narovcsat) bizony található ilyen alakok: M nyj. CondPrs *sokafi'äran*, *sokafi'ärah*, *sokafi'äraj* 'ha szántok/szántasz/szánt', Prt *sokafi'ärah*, *sokafi'ärah*, *sokafi'ärah* 'ha szántottam/szántottál/szántott', Coni *sokafi'äral'än*, *sokafi'ärah*, *sokafi'ärah* 'ha szántanék/szántanál/szántana' (vö. Jevszejev 1934/1963: 348; Feoktyiszov 1978: 112), sőt léteznek még bonyolultabb coniunctívusi és determinatív alakok is, pl. M nyj. Prs21Det *af kundańd'ärasamak* 'ha te nem fogsz meg engem', Prt21 *ašəmajl'ižəmajl' kundańd'ära* 'ha te nem fogtál meg engem', Coni21 *afələmajl' kundańd'ära* ~ *af kundańd'ärahələmajl'* 'ha te nem fognál/fogtál volna meg engem' stb. Az inszari és narovcsati nyelvjárásban ugyanilyen vagylagos szerkesztésmóddal találkozhatunk: M nyj. CondPrs21 *kundaf-t'ärasamak* 'ha te nem fogsz meg engem', Prt21 *kundaf-t'ärahəməj'* 'ha te nem fogtál meg engem' stb.

2. A váltakozó sorrendű toldalékok történeti vetülete

Vannak olyan alakok, amelyeknek E és M megfelelői arra utalnak, hogy egyes toldalékok sorrendje a múltban sem volt kötött, hanem felcserélhető volt. A determinatív igeragozás kialakulásának vizsgálatakor alternatív rekonstrukciókat javasoltam, amelyek magyarázzák a mai nyelvjárási ingadozásokat is (vö. Keresztes 1999a: 109–11).

Főleg az E nyelvjárásokban dominálnak az *i*-t tartalmazó toldalékok: DetPrt12 *sodit'ín*, Prt15 *sodid'iz*, Prt21 *sodimik*, Prt31 *sodimim* stb. Az *i* elemet több kutató *aj*-diftongusra vezette vissza (Bubrih 1953; Szerebrennyikov 1967: 187–8; Koizumi 1969: 26–7). A nyelvjárási megfelelések arra utalnak, hogy azon esetek nagy részében, amelyekben a toldalékokban két helyen fordul elő *i*, a második analógiával magyarázható (vö. Keresztes 1999a: 85–7). Ezek M megfelelői Prt21 *sodajt'án*, Prt15 *sodad'áz*, Prt21 *sodamajt'*, Prt31 *sodamañ* stb. legtöbbször az első pozícióban nem tartalmaznak *j*-elemet, csak a másodikban. Ebből arra lehet következtetni, hogy az erza alakok előzményében a Prt-jel közvetlenül a tőhöz kapcsolódhatott, és ezt követte a tárgyra utaló suffixum, a moksa alakok előzményében azonban fordított volt a sorrend.

Igy rekonstruáltam a determinatív ragozás Sg2 személyének kialakulását a Prt-ban. A determinatív paradigma bővülése az Imp21-*mak* élesztő hatására következhetett be. Minthogy a *ž* participium főként a Prt-ban vált a 3. személyű tárgy jelölőjévé, ugyanitt megkezdődött az 1., majd a 2. személyű tárgyra utaló toldalékok kialakulása. Egészen biztos, hogy az Imp21-*ma-k* – talán már kezdettől fogva – Prs21-ként is funkcionált. Köztudott, hogy mind az imperativus, mind az indicativus realitásként értékeli a cselekvést, ezért rokon modulusok. Az Imp21-*ma* koaffixumába a nyelvtudat minden bizonnyal beleérezte az 1. személyű tárgyat. Ennek megfelelően először ez az alak hatolt be a Prt-ba, így kialakult a Prt21 **j-ma-k* ~ **-ma-j-k* toldaléka. Tehát: Imp/Prs21 **kunda-ma-k* 'fog-j (meg) engem' ~ '(meg)fog-sz engem' átkerült a Prt21-be: **kunda-j-ma-k* ~ **kunda-ma-j-k* '(meg)fog-t-ál engem', vagy Prt12 **kunda-j-t'ä-ñ* ~ *kunda-t'ä-j-ñ*. Elvileg keletkeztek Sg3 személyű alakok is: Prt32**?kunda-j-t'ä-žə* ~ *-ta-j-žə*, Prt31 **?kunda-j-ma-žə* ~ *-ma-j-žə*. Ugyanígy rekonstruálhatók a többes számú alakok is: Prt62 **kunda-j-t'ä-ž* ~ *-ta-j-ž*, Prt61 *kunda-j-ma-ž* ~ *-ma-j-ž*. (Vö. Keresztes 1999a: 109–13.)

3. A névszók predikatív ragozása

A mordvin predikatív névszóragozást valamilyen ősi konjugáció reliktumaként kezelik a kézikönyvek (vö. pl. Hajdú 1966: 58–9), vagy a jelenséget a copula hiányával hozzák összefüggésbe (pl. Honti 1992: 262–71). Magam a mordvint illetően egyszerűen analógiás fejlődést sejték benne, amely nem ősi eredetű, hanem későbbi fejlemény. Ez a ragozástípus („a névszók igésítése”, vö. Hajdú 1966: 58; Szerebrennyikov 1967: 161–2) a mordvinban leggyakrabban csak a praesensben és az ún. 2. praeteritumban használatos, az 1. praeteritumban nem! (Vö. Jevszevjev 1934/1963: 413–4.) A 2. praeteritum szerintem újabb fejleménynek látszik, hiszen a suffixum a létigéből enklitizálódott időjelle: E *odoliñ* < **od uliñ* 'fiatal voltam', E *lomañeliñ*, M *lomañəl'əñ* < **lomañ uliñ* (vö. Bubrih 1953: 260; Szerebrennyikov 1967: 162). Ez a szerkezet megtalálható az igeragozásban: *sodiliñ* 'kötöttem, kötni szoktam', sőt a tagadó segédige paradigmájában is: E *avoliñ*, M *afəl'əñ* stb. A jelen és a 2. múlt idejű

igetalakok oppozíciója az igei paradigmából is áterjedhetett a névszókra: *sod-i'iñ* : *sod-an* 'kötöttem : kötök' > *od-oliñ* : *od-an* 'fiatal voltam : fiatal vagyok'. Ezt a hipotézisemet támasztja alá az a tény is, hogy az ún. I. praeteritum nincs meg a névszók predikatív ragozásában: *od-i-ñ, **od-i-t'*, *od-s stb. Ennek a megléte véleményem szerint egyértelműen igazolná ezen paradigmák ősiségét, hiányuk azonban inkább arra utal, hogy újabb alakulatok és nem megőrzött régiségek. Megjegyzem, hogy a névszók igésítése, nemkülönben a létigével képzett alakulatok, léteznek a tatárban is, és részben összhangban vannak Bereczki fenti megállapításával (1983: 218).

A mordvin igeragozásban vannak más meghökkentő morfémakombinációk is. A determinatív igei személyragok névmásokon is megjelenhetnek: pl. M (Szazonovka/Krasznoszlobodszk) *mäsajt' šavftakšñä moñ šorañäžəñ* 'miért veszejtetted el az én fiacskámat?' (MdV 4: 58; Keresztes 1998–1999: 100). Ebben a példában, amely egyáltalán nem gyakori, a determinatív igerag (Prt23) a kérdőnévmásra került (*mäsajt'*), a főige pedig tőalakjában szerepel. Ez a szerkesztésmód igen elterjedt a tagadó segédige ragozásában az egész finn-permi ágban! – Az efféle formák nem érintik Hajdúnak a névszói és igei kategória elkülönülésére vonatkozó megállapítását, miszerint névszó egyáltalán nem vehet fel módjelet, legfeljebb időjelet és igei személyragot (vö. Hajdú 1966: 57).

4. Összefoglalás: a mordvin nyelv toldalékolásának sajátosságai

A mordvin nyelvjárásokban igen sajátos típusai találhatók a toldalékok kapcsolódásának. Tipikus az igealakok továbbragozása (vö. Keresztes 1999a: 105, 1999b: 100), bizonyos toldalékok sorrendjének felcserélhetősége mind szinkron, mind diakron síkon, továbbá a névszók széleskörű predikatív ragozása. A mordvin igeragozás agglutinálódásának különböző szakaszai kikövetkeztethetők a nyelvjárási megfelelésekből. A mordvin igeragozás tehát fontos tanulságokkal szolgál az agglutináció fázisainak és állandó mozgásának megfigyeléséhez.

IRODALOM

- Bereczki Gábor 1983: A Volga-Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai, in Balázs János szerk.: *Areális nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bubrih, David V. 1953: *Историческая грамматика эрзянского языка*, Под Редакцией М. Н. Колядёнкова и Н. Ф. Цыганова, Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Davidov, Mihail M. 1963: Больше-Игнатовский диалект эрзя-мордовского языка, *Очерки мордовских диалектов* 2, Саранск, Мордовское книжное издательство, 118–233.
- Feoktyisztov, Alekszandr P. 1978: Из истории мордовской письменности II половины XIX века, *Финно-угрística. Вып. 1*, Межвузовский сборник научных работ, Саранск, Мордовское книжное издательство, 104–5.
- Hajdú Péter 1966: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Honti László 1992: Morphologische Merkmale des nominalen Prädikats in einigen uralischen Sprachen, *Linguistica Uralica* 28, 262–71.

- Jevszjev, Makar Je. 1934/1963: *Основы мордовской грамматики. Эрзянь грамматика*, Москва, Центральное издательство народов СССР, / *Избранные труды. Том 4*, Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Keresztes, László 1987: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I = Studia Uralo-Altaica 27*, Szeged.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról, *Nyelvtudományi Közlemények 96*, 90–105.
- Keresztes, László 1999a: *Development of Mordvin Definite Conjugation. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 233*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Keresztes László 1999b: Az igenevek szerepe a mordvin determinatív igeragozásban, in Büky László–Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 1, Magyar és finnugor mondattörténet*, Szeged, 97–107.
- Koizumi, Tamotsu 1969: The objective conjugation of Common Mordvin, *Советское финноугроведение 5*, 19–29.
- Koljagyonkov, Mihail Ny. 1948: Глагольные образования *кортамс-теемс, кортын-дерямс* в мордовских языках, *Филологические доклады на конференция по вопросам финно-угорской филологии в Ленинграде. Том II*, Саранск.
- MdV = *Mordwinische Volksdichtung gesammelt von H. Paasonen, herausgegeben und übersetzt von Paavo Ravila. IV. Band. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 91*, Helsinki 1947, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Nagykin, Dmitrij Ty. 1968: Морфология нижнепьянского диалекта эрзя-мордовского языка, *Очерки мордовских диалектов 5*, Саранск, Мордовское книжное издательство, 3–198.
- Paasonen, Heikki 1909/1953/: *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss /zweite Auflage/*, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Szerebrennyikov, Borisz A. 1967: *Историческая грамматика мордвинских языков*, Москва, Наука.